

Масал Ђорђе
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ЛУМАНОВА ТЕОРИЈА СИСТЕМА И СОЦИОЛОГИЈА ОКРУЖЕЊА¹

АПСТРАКТ: Социологија је кроз свој научни развој показала неспремност да у оквиру свог предметног оквира пронађе место и за окружење. Један разлог за то види се и у даљој присутности класичних социолошких теоретичара чије дело није експлицитно узимало у обзир питања окружења. Са развојем социолошке теорије, појављују се нови напори концептуализације окружења, превасходно у оквиру традиције функционализма, теорије система итд. Никлас Луман је био критичан према класичној социолошкој мисли и понудио је теоријски апарат који се заснивао на теорији система и функционализма и који се бавио анализом проблема окружења. Овај подухват, иако је био веома плодан, носио је у себи проблеме превасходно због карактеристика самих (под) система, то јест начина на који они приступају овим питањима као и начинима на који они комуницирају између себе. Унутар Лумановог приступа јавио се читав низ проблема функционисања друштвеног система у оквирима еколошког окружења. Стога Луман није успео понудити основе социолошке практичне делатности при односу према овим проблемима и остао је песимистичног става по питању њиховог решавања али су ти напори били веома значајни за даљи развој овог питања унутар системске теорије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: социологија окружења, окружење, теорија система, Никлас Луман

¹ Овај рад је настао у склопу предмета Социологија окружења под менторством доц. др Ане Пајванчић-Цизељ.

УВОД

Социологија окружења је веома касно успостављена као једна од социолошких дисциплина. Поред све већег друштвеног развоја, тачније модернизације (индустријализација и урбанизација), социологија односе ових процеса и окружења² није узимала за свој предмет. Разлог томе се једним делом може тражити у недостатку новијих теоријских приступа. Стога је овде критична Луманова (Niklas Luhmann) опаска да се социологија слабо одвојила од класика, те да јој је потребан нови приступ у проучавању друштва уопште као и његовог односа са окружењем

Јединим делом узрочност касног теоријског успостављања социологије окружења се може пронаћи у даљој присутности класичне мисли, но то је само део једног општег проблема. Отворен је плодан простор за анализу Луманове теорије система у оквиру социологије окружења да би се утврдио Луманов допринос у оквиру социологије окружења и могућност практичне акције. Овде ће бити представљен један осврт на лумановски приступ системске теорије еколошким проблемима и плодност тог приступа у оквиру социологије окружења.

1. СОЦИОЛОГИЈА И ОКРУЖЕЊЕ

1.1.Класичан приступ окружењу

Потребе за социолошким приступом питањима окружења у данашњој социологији су евидентне. Проблеми који се данас јављају у готово свим сферама друштва, утичу на окружење и *vice versa*. Модерни приступ окружењу је у великој мери испреплетан различитим схватањима и односима према друштвеном развоју, месту социологије, друштвеним покретима, глобализацији еколошких проблема итд.

Питања окружења, поготово оног које се може третирати као недруштвено окружење, су у дугом периоду измицала да социолошком проучавању. Према Луману, социологија се фокусира на искључиво на социјалне категорије у свом проучавању друштва (попут стратификације, структуре итд.) и недостајао јој је концептуални оквир који би укључио и окружење у свој предмет (Luhmann, 1989: 2). Слично занемаривање

² Под окружењем се подразумева природно, односно еколошко окружење и неће се посебно означавати као такво.

проблема окружења у социологији види и Хубер (Joseph Huber), који скреће пажњу да социологија еколошке проблеме једноставно није видела као свој предмет (Pušić, 2009: 31). Ове критике су оправдане, међутим, иако сам предмет окружења дуго није био релевантан, он се у одређеној мери провлачио кроз рад социолошких класика.

Од свих класичних теоретичара, Маркс (Karl Marx) се највише истицао по директности бављења окружењем. Питања окружења су била део једне шире друштвене анализе, тачније друштвене динамике, где се окружење посматрало кроз призму анализе штетности капиталистичког начина привређивања. Не само што је капитализам експлоатисао раднике, сматра Маркс, него је експлоатисао и природу (Fletscher, 1989: 100). Он је сматрао да ће се социјалистичко друштво више бринути о питањима окружења, него капиталистичко (исто, 111). То је због специфичности социјалистичке и комунистичке економије која се не заснива на профиту (а тиме ни за потребом прекомерног рада, стога прекомерне штете). Осим тога, ту је и Марксово схватање метаболичке пукотине односа друштва и природе у смислу еколошке одрживости (Foster, 2001: 80 према Pušić, 2009: 33), односно повезаности човека и природе, као и нарушавања те повезаности. Сличне ставове са Марксом делио је и Енгелс (Friedrich Engels) који је био оптимиста по питању развоја науке те је био критичар малтузијанских прогноза (Fletscher, 1989: 89). Њих двојица су делили став да је развој друштва, односно технологије (која може штетити и раднику и природи) нужен и потребан (исто, 92-94). Друштвена динамика развоја захтева „нужно зло“ да би се могао достићи стадијум комунизма преко капитализма и социјализма. Оно што се може закључити јесте да је питање друштвене трансформације било кључно питање за ове мислиоце, а питање окружења споредно. Ако се оствари друштвена трансформација, питања окружења ће бити решавана сама од себе. Као што се могло видети, то није био случај у многим социјалистичким друштвима.

Диркем (Émile Durkheim) је у одређеној мери показао осетљивост за питања окружења. Када се бавио самоубиством као друштвеном појавом, он је писао и географским подручјима, утицају климе итд. али их није сматрао за пресудне (Durkheim, 2005). Осим тога, битно је напоменути и Диркемово схватање моралне и материјалне густине, као и њихове варијације у погледу друштва механичке и органске солидарности. Тиме се развој друштва смешта у контекст окружења и природних ресурса који омогућавају тај развој (Pušić, 2014: 129). Али ни код Диркема не постоји експлицитно бављење окружењем. Анализа друштва увек носи примат, јер се

друштвени феномени требају објашњавати само преко друштвених утицаја, а не неких других.

Од свих класичних теоретичара, Вебер (Max Weber) готово да се није ни бавио питањима окружења. Она су код Вебера пропуштена и он се строго везао за бављење друштвеним и правним феноменима. Процеси који делују ван човека, па стога и друштва, су крајње небитни, односно да би били важни потребан је неки вид њиховог утицаја(исто, 128).

Између осталог, на Конта (Auguste Comte) су били јаки утицаји позитивизма и биологије, те органистичког приступа, а слично је и са Спенсером (Herbert Spencer) (исто, 127). Они су преузимали термине биологије и природних наука и покушали су са њима да објашњавају друштво, а тиме им је измакла анализа окружења, мада се код Спенсера може видети да индустријска од милитаристичких друштава разликује њихово окружење, које је опет друштвеног а не еколошког карактера.

Иако се питање окружења провлачило у одређеној мери кроз радове свих ових мислиоца, оно што све ове класичне социологе повезује јесте то што се нико од њих није бавио питањима природног окружења и односа према друштву на један директан и непосредан начин. То и не треба да зачуђује, ако се у обзир узму историјске околности у којима су живели. Другим речима, многи од еколошких проблема познати човеку данашњице, њима су крајње непознати. Иако то не треба да чуди, у одређеној мери јесте забрињавајуће да је социологија окружења успостављена тек у другој половини XX века.

1.2. Функционалистички приступ окружењу

Претходни дискурс је указао на неспремност социологије да прихвати окружење као део свог предмета. Овде ће се указати и на то да су постојали правци у социологији које су више пажње посвећивали питањима окружења и тиме остварили велики и значајан утицај на успостављање социологије окружења. У овом случају се под корпусом тих праваца мисли на функционалистички приступ, као и на теорије система и њихов приступ окружењу.

Значајан допринос у продубљивању анализе односа друштва и окружења се може пронаћи у Парсонсовој (Talcott Parsons) функционалистичкој теорији друштвеног

система која је у своје концептуалне оквире укључила анализу окружења као система. Функционалистички приступ окружењу је такав да се оно анализира преко својих компоненти. Окружење тежи ка еквилибријуму, и да би се одржало стање стабилности потребно је препознати и манифестне и латентне последице које активности људи остављају на окружење (Ogunbameru, 2004: 64). Иако се у функционализму окружење узима у обзир, Парсонс га никада није схватао као природу, јер је таква анализа није виђена као део социологије (Riley и др., 2002: 12). Ипак, Парсонсова теорија је била плодна јер је конкретније и експлицитније укључила окружење, као елемент важан за адаптацију система и могућности система да оствари контролу (над својим окружењем). Ово последње управо и указује на мањак еколошке плодности јер се окружење посматра само као фактор ограничења за еволуцију друштвеног система који континуирано мора да се адаптира на њега а такво схватање постаје исувише апстрактно (Rušić, 2014: 132). Иако је почетни став о доприносу функционализма био оптимистичан, тај оптимизам се састоји у чињеници да се са функционализмом експлицитност бављења окружењем повећала. Другим речима, иако је мањкала развијенија слика окружења, сама експлицитност феномена окружења је отворила плодно поље за развијање других теорија, а између тога и Луманове теорије система.

2. ЛУМАНОВСКИ СИСТЕМСКИ ПРИСТУП И ОКРУЖЕЊЕ

Значај окружења расте у Лумановом делу које се у одређеним аспектима може третирати као неофункционалистичко. Осим овог доминантног утицаја, постоји и утицај кибернетике на схватање система и комплексности, као и одређени феноменолошки утицај који се одражава на то да се значење третира као однос између компоненти система који је интегративан, односно преко значења се могу разумети релације између система (Bednarz, 1989: viii-x), то јест, да су значења важна за комуникацију.

Овде се неће посвећивати превише пажње на целокупност Луманове системске теорије, већ се њени кључни аспекти покушати анализирати у оквиру проблематике социологије окружења, то јест, колико њена сазнања доприносе постојећем корпусу сазнања.

1.2. Еколошка комуникација

Луман је изградио системски приступ у анализи друштва, а касније у позној мисли и системски приступ окружењу који је веома значајан из простог разлога што се када се говори о питањима система, говори се и о окружењу. Систем настаје у односу на диференцијацију са својим окружењем, тако да иако систем представља значајнију јединицу анализе, то није могуће чинити без знања и о његовом окружењу. Без даљег удубљивања, оваква поставка може да буде крајње оптимистична за социологију окружења, но колико се овај оптимизам може задржати јесте претпоставка која се жели испитати. Свој допринос системског приступа окружењу, Луман је остварио преко свог дела *Еколошка комуникација*.

Систем је за Лумана увек мање комплексан од свога окружења, односно број елемената и операција од којих се састоји систем је увек мање од оних који се могу пронаћи у окружењу. Друштвени систем је тако диференциран да се састоји од различитих подсистема (функционалних система) који врше различите функције. Главна јединица анализе унутар друштвеног система јесте комуникација и Луман разликује следеће подсистеме унутар друштва: економије, права, науке, политике, религије и образовања (Luhmann, 1989), а окружење за систем друштва представљају: психички систем, машине и организми (Luman, 2001: 36).

Дистинкција система и окружења је веома важна јер се систем увек диференцира у односу на окружење према специфичним операцијама које врши преко бинарних кодова које поседује. За сваки од подсистема друштва, Луман је сматрао да се састоје од бинарних кодова путем које систем врши диференцијацију себе у односу на окружења и који служе да изграде комуникацију. Другим речима, систем програмира функционисање процеса унутар себе, при чему се за сваки од подсистема јављају основе преко којих се оријентише комуникација. Бавити се овим кодовима, подразумева бавити се и начинима на који ће они реаговати на окружење. У складу са тим, анализа отворености одређеног (под)система у односу на окружење зависи и од његових кодова (нпр. подсистем науке се састоји од кодова истинито/неистинито, при чему у оквиру операција може бити актуелан само један код, никада оба).

Када се говори о системима, онда је значајно увести концепт аутопојезе, односно могућности система да се саморепродукује путем елемената који може пронаћи у себи самом. Тиме се структуре система желе очувати у односу на окружење, односно систем неће престати да постоји у односу са својим окружењем. Овде се

наилази на прву проблематику у приступу система еклошком окружењу. Превасходно, битно је напоменути да Луман комуникацију о еколошким проблемима дефинише као сваку комуникацију о окружењу која доводи до промене структура система (Luhmann, 1989: 28). Наиме, комуникација у оквиру његове теорије је проблематична јер је само друштво место у коме се врши комуникација, која је стога својствена само овом систему јер је комуникација производ диференцијације у односу на окружење, да није, онда овај систем не би постојао, што указује на то да друштво не може комуницирати са окружењем, јер оно не садржи комуникацију у себи (Wednarz, 1989: xiii). Другим речима, систем о проблемима окружења може разматрати само унутар себе, никад у контакту са тим истим окружењем. Тиме предмет анализе постаје начин на који друштво и врши комуникацију: како се проблеми окружења схватају унутар система, како се шире итд. Друга проблематика везана за овај аспект система јесте то што се комуникација као средство којим се уопште и проблеми окружења успостављају као такви, догађа и у односима комуникације различитих подсистема, те ефикасност односа подсистема према овим проблемима зависи од квалитета, односно постојања те комуникације.

2.2. Систем и кодови

Претходни говор о кодовима и подсистемима наводи на анализу њиховог значаја за еколошке проблеме. Тако се подсистем економије бави искључиво кодом: плаћање/неплаћање (Markešić, 2013), што његов однос према окружењу (у смислу природе) сужава управо на овај код чиме се поставља ограничење односа подсистема економије и окружења. Стога се може тврдити да све инстанце које се не тичу овог кода, а тичу се неких других аспеката окружења бивају занемарене. Економски подсистем друштва може се бавити питањима окружења само са аспекта економске рачунице и то у оној мери у коме у коме не нарушава аутопојезу други подсистема. Ово је кључно, јер на крају крајева, шта бива са подсистемима када се функционално укључују у односе других подсистема? Стога, поготово политички подсистем у себи садржи проблематизацију односа према окружењу, јер акције које се могу спроводити у њему, угрожавају аутопојезу односно самофункционисање подсистема права и економије, а то није могуће јер је карактер аутопојетичности круцијалан (исто, 212). Укратко, и подсистем права чији су кодови право/неправо такође показује затвореност

као што и поставке подсистема науке нису у могућности да се целовитије баве еколошким питањима због ограничења претходно наведених кодова (истинитост/неистинитост). Даље, Луман је проучавао и систем религије и установио карактер његове антропоцентричности (Luhmann, 1989). Поставка (хришћанског) религијског учења на антропоцентричне погледе на свет је веома позната чему сведоче радови многи аутора (Barry, 2007; De Žerden, 2006; Bell, 1997). Антропоцентричност представља препреку за еколошко делање, превасходно јер се природа третира као ресурс за људе. Но, код Лумана овај дискурс се односио већ добро познатог аспекта система и његових кодова, долази до закључка да ни теологија не може бити под помоћи при решавању еколошких проблема опет због те карактеристике кодова (Markešić, 2013: 215).

Сви ови подсистеми нуде само парцијалне елементе решења проблема окружења, јер сваки од ових система путем кодова и резоновања, жели сачувати своју јединственост, односно постојање у односу на само окружење (које је у случају подсистема друштво). Стога системска анализа која се своди на то да се питања природног окружења проучавају у односу на ове кодове је крајње ограничавајућа.

Осим тога, додатно питање је колико се далеко може ићи у „систематисању“ унутар друштва. Наиме, у зависности како се конципира систем делује да се може створити читав низ система од марко па све до микро нивоа. То је опет стога јер сваки систем поседује себи својствене компоненте и структуру која га диференцира од свога окружења. А тиме се ствара поприлично комплексна слика друштва као и његових структурних процеса.

2.3. Резонанција

Луман је у оквиру свога бављења окружењем, увео још један појам – резонанцију. Системи код Лумана теже независности и преко аутојетичке структуре је желе сачувати, али уједно и функционисати. Резонанција представља ретке случајеве када окружење утиче на унутрашње циркуларне структуре система (Luhmann, 1989: 15) и тиме утиче на његово функционисање. Тај утицај се може схватити као вибрација, шум унутар система које је проузроковало окружење. Када се резонанција јави унутар система, у смислу еколошких проблема, она се прослеђује од неких подсистема у

зависности кодова који су потребни да се са њом носе (Bednarz, 1989: xiv). Тиме се ствара дупли ниво резонанције. Другим речима, то значи да се еколошки утицај окружења сусреће са друштвом као системом у целини, па се онда прослеђује у различите подсистеме у зависности од њихове функције да се носе са тим утицајима. Оно што се одатле може закључити јесте, да је резонанција унутар друштва увек већа од оне која се прослеђује у посебне подсистеме јер са једне стране говоримо о општем утицају, а са друге о парцијалним који су слабијег интензитета као се даље шире кроз друштвени систем. Уводећи овај концепт, дискурс додатно компликује у контексту односа према овим проблемима из окружења, јер друштво иако осети резонанцију од стране окружења која може бити изражена по интензитету, не може да одговори на ту количину интензитета из своје целине, већ из парцијалних делова. Са овим ставом би се и сам Луман сложио, јер је он имао песимистичну визију решавања еколошких проблема управо због ове резонанције (Luhmann, 1989: xvii према Милер, 1994: 103).

ЗАКЉУЧАК

Овај рад није имао за циљ деградирати веома значају допуну системске перспективе социологији окружења. Пре свега, циљ је био указати како је ова перспектива проблематична и да њена конкретна практична делатност полако измиче под теоријском недовољношћу. Можда највећи проблем представља комплексност овог приступа. То не значи да се теорија треба одбацити због тога што је комплексна, већ због тога што делује да њени делови нужно улазе у конфликте. Покушаји разграђивања идеја о односу система и његовог окружења и даље окружење држе на одређеној дистанци. Поред тога, Луманово специфично и узгред веома контраверзно, схватање друштва, је из друштвеног система искључивало људе. Људи су спадали у психички систем, чије је окружење друштвени систем. Другим речима, људи су окружење друштву а у њега улазе преко комуникације значења.

Има и ставова, као што је Хуберов, који наводи да Луман није увидео значај дефинисања гео и био сфере, као и човековог места у њима, и да Луманова *Еколошка комуникација* није допринела проблемима окружења и да није дала „социо-еколошку дефиницију друштвеног окружења“ (Huber, 2003: 5-6). Једноставно речено, превелика диференцијација унутар окружења па чак и самог друштва ствара многобројне структуре где се дискурс о еколошким проблемима разбија на ситне инстанце чиме се могућност свеобухватне анализе преко лумановског приступа не може достићи. Чини се да се код Лумана акценат више ставља на један део проблема: односа функција и структура унутар система о питањима окружења, а мање на сама питања окружења. Но, сасвим је могуће да је потребно решити прво прва, да би се могло говорити о другима.

Може се испоставити да је критика упућена превеликој апстрактности теорије система оправдана, јер изгледа да се јављају многе тешкоће при одношењу са питањима окружења. То не значи да се она одбацује као таква, она и те како има за право бити значајан део корпуса теоријског знања ове дисциплине. Између осталог, Луман има слуха за многе еколошке (то јест и друштвене) проблеме попут: црпљења ресурса, пренасељености итд. и ту врши анализу различитих подсистема (функционалних система) који постоје у друштву (друштвеном систему): економије, права, политике, религије итд. и начин на који се из ових система може приступати

проблемима окружења (Luhmann, 1989). Читав претходни дискурс указује на одређену снагу Лумановог доприноса и дела, које је ипак једно од најзначајнијих у питањима односа окружења и друштва са аспекта системске теорије. Управо Луманово указивање на проблеме комуникације различитих подсистема у друштву указује на један проблем у успостављају јасног програма деловања на сама питања окружења. Луманова употреба различитих концепата позајмљених из молекуларне биологије, физике итд. указују на једну плодну примену сазнања и других наука. Стога се може рећи да се Луман бори против чврстог социологизма чиме отвара пут за интердисциплинарност. Иако може бити упућена замерка апстрактности и компликованости Лумановог теоријског приступа, поставља се питање колико би један оквир односа друштва и окружења требао бити структурисан. Делује да је потребно сачекати још да се системска парадигма развије. Луман је тиме указао да решавање проблема окружења није толико једноставно. На крају, Луман **и сам** скреће пажњу на то да је хтео изградити нови теоријски приступ проблемима окружења, али без нуђења решења за исте (Luhmann, 1989: 7). Стога иако се тај потез може критиковати, не може му се замерити.

ЛИТЕРАТУРА

- Bek, Urlih. (2001). *Rizično društvo : u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bell, Mayerfeld Michael. (1996). *An Invitation to Environmental Sociology*. London: Pine Forge Press.
- Bednarz, John. (1989). Introduction in: Luhmann, N. (1989). *Ecological communication*. Chicago: University of Chicago press. p. vii–xvi.
- De Žerden, R. Džozef. (2006). *Ekološka etika: Uvod u ekološku filozofiju*. Beograd:Službeni glasnik.
- Dunlap R, Buttell F, Gijswijt A, and Dickens P. (2002). *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*. Rowman & Littlefield.
- Durkheim, Emile. (2005). *Suicide - A study in sociology*. Taylor & Francis e-Library.

- Luman, Niklas. (2001). *Društveni sistemi: osnovi opšte teorije*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Luhmann, Niklas. (1989). *Ecological communication*. Chicago: University of Chicago press.
- Markešić, Ivan. (2013). *Kriza eko-sustava iz perspektive Luhmannove teorije sustava*. Zagreb: Socijalna ekologija. Vol. 22, No. 3, str. 201–219.
- Miller, Max. (1994). *Intersystemic Discourse and Co-ordinated Dissent: A Critique of Luhmann's Concept of Ecological Communication*. *Theory, Culture & Society*. Vol. 11, p. 101–121.
- Ogunbameru, O.A. (2004) *Human-environment Interactions: The Sociological Perspectives*. *Journal of Human Ecology*, 16:1, p. 63–68.
- Pušić, Ljubinko. (2009). *Sociologija okruženja u traženju svog akademskog i istraživačkog profila*. *Sociologija i prostor*, br. 47, 183 (1), str. 27–42.
- Pušić, Ljubinko. (2014). *Sociologija i okruženje – sociološka hrestomatija*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Fletscher, Iring. 1989. *Uvjeti preživljavanja čovječanstva : Je li još moguće spasti napredak?*. Zagreb: Globus.
- Huber, Joseph. (2002). *Environmental Sociology in Search of Profile*. *Soziologie. Forum der deutschen Gesellschaft für Soziologie*, Heft 3 str. 23–36.
- John, Barry. (2007). *Environment and Social Theory*. London: Routledge.